

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК МОЛДАВСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ в другій половині ХІХ – початку ХХ століття

Історія та культура кожного народу – унікальне, неповторне та багатогранне явище. Це стосується і етнічних спільнот України. Згідно із постулатом, поширеним серед істориків та етнографів, той хто знає лише один народ – не знає жодного. І справді, пізнання минулого та сучасного народів, особливо споріднених територіально, дозволяє краще визначити і з'ясувати роль і місце власного народу в колі інших.

Публікація, що пропонується увазі читача, присвячена дослідженню культурного розвитку молдавського населення Півдня України в другій половині ХІХ – початку ХХ ст.

В другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. молдавани Півдня України проживали переважно у Тираспольському, Ананьївському та Єлизаветградському повітах Херсонської та Балтському, Ольгопільському, Ямпільському повітах Подільської губерній.

Враховуючи те, що майже всі молдавани України були сільськими жителями, рівень грамотності серед них був дуже низьким. Для підтвердження цього приведемо дані земської статистики, зокрема в Херсонській губернії.

Таблиця 1¹

Дані про стан грамотності населення в повітах Херсонської губернії на 1890 р.

Повіти	Відсоток грамотного населення		
	Чоловіки	жінки	разом
Ананьївський	15,0	3,8	9,4
Єлизаветградський	12,9	2,8	7,9
Тираспольський	11,8	2,7	7,7
В цілому по губернії	19,7	6,2	12,9

Отже, в Ананьївському, Єлизаветградському та Тираспольському повітах Херсонської губернії, де поруч з українцями проживало молдавське населення губернії, рівень писемності був значно нижчий, ніж в середньому по губернії. Найменша кількість грамотного населення проживала в цей час у Тираспольському повіті, де відсоток молдавського населення був найвищий серед повітів Півдня України. Особливо складне становище було серед жінок, так зокрема, у Тираспольському повіті лише 2,7% серед них були писемні.

В другій половині ХІХ століття на Півдні України формується та розширюється мережа початкової освіти, яка включала церковно-приходські, земські та школи, що фінансувалися Міністерством освіти. При цьому слід враховувати, що імперія проводила активну політику русифікації національних меншин. Так, в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. в Україні не було жодної школи з молдавською мовою навчання. Проблеми початкової освіти Херсонської губернії знайшли своє відображення у звіті губернатора за 1881 р. Там, зокрема, зверталась увага на гостру нестачу шкіл, а також небажання частини селян віддавати своїх дітей на навчання у школи, в яких зовсім не вчили ремеслам².

Кількість земських та міністерських шкіл і класів в окремих повітах Херсонської губернії в кінці ХІХ – початку ХХ ст. починає збільшуватися.

Простежується також тенденція до швидкого зростання світської початкової освіти в повітах компактного проживання молдавського населення. Так, зокрема, число земських шкіл у названих вище повітах зросло із 142 у 1891 р., до 322 у 1913 р., а чисельність класів у них збільшилась відповідно з 262 до 544, тобто більше ніж у два рази. В цей час зростала і чисельність міністерських однокласних шкіл: із 4-ох у 1891 р. до 37-ми у 1913 р. Проте, як бачимо, земські школи були основним типом світської початкової школи, міністерських шкіл було значно менше.

Протягом другої половини XIX – початку XX ст. витрати земств на утримання шкіл зростають. Так, в Херсонській губернії, де проживали молдавани, у 1875 р. із бюджету земств на освіту в середньому на одного жителя губернії було витрачено 10,1 коп., в 1900 р. такі витрати склали 21,4 коп., а у 1913 р. – 32,3 коп.³ Тобто фінансування освіти губернським земством з 1875 р. по 1913 р. зросло більше, ніж у три рази. Наслідки роботи земств були б значно кращими, якби не подальше посилення антинародної політики уряду в сфері освіти. Олександр III не раз висловлював незадоволення діяльністю земств у галузі шкільництва і вказував міністрам на небажаність надмірного захоплення земств розвитком освіти народу. За ініціативою обер-прокурора Синоду К.Победоносцева у 1884 р. були затверджені “Правила про церковно-парафіяльні школи”, які передбачали повсюдне створення таких шкіл, що по суті було засобом боротьби із світськими земськими школами. Це були однокласні або двокласні школи, які відкривалися парафіяльними священиками або з їх дозволу іншими особами за кошти парафії.

У трьох південних повітах Подільської губернії, де проживало частково і молдавське населення число церковно-приходських шкіл зросло з 280 у 1886 р. до 478 у 1909 р., за цей же час кількість учнів у них збільшилася з 8057 до 20305. Разом з тим, грошові витрати на одну школу зменшилися за цей час з 52 руб. до 45 руб. При цьому варто зауважити, що в Подільській губернії витрати на одну церковно-приходську школу в середньому у 1909 р. склали 56,4 руб., а на одного учня – 1 руб. 42 коп.⁴ Отже, в усіх трьох повітах витрати на одну школу були значно нижчі середньогубернського показника. Щодо витрат на одного учня такого типу шкіл, то лише у Ямпільському повіті вони були вище середніх показників Подільської губернії, а у Балтському та Ольгопільському цей показник був найнижчим у губернії.

Але найшкідливішим для національних меншин було те, що навчання в народних та церковно-парафіяльних школах проводилось російською мовою, що сприяло занепаду національних мов та прискорювало асиміляцію національних меншин Півдня України, не сприяло їх консолідації з корінним українським етносом.

Початкова освіта була доступна далеко не всім дітям, особливо у сільській місцевості. Так, в Херсонській губернії на початку XX ст. на 1000 чол. населення в початкових школах всіх типів вчилася дітей по повітах: Єлизаветградському – 42, Ананівському – 41 та Тираспольському – 49⁵. Багатьом дітям було відмовлено в навчанні. Так, за даними 1906 р. в Єлизаветградському повіті вчилася у школах 11198 дітей, а кількість тих, яким було відмовлено у навчанні склала 4034, із них через те, що немає місця в школах – 3531⁶. Таке ж становище було і у Балтському повіті Подільської губернії. У 1908 – 1909 навчальному роках із 42261 дитини шкільного віку в школах вчилися 19590, або 46,3%. Відмовлено через відсутність місць у школах 2076 дітям⁷.

За даними Херсонського губернського статистичного комітету в селах губернії на 1 січня 1908 р. налічувалося 344920 дітей шкільного віку. З них навчалася у школах 136382 особи, тобто 60,5% сільських дітей губернії не були охоплені шкільним навчанням⁸.

Щодо середніх навчальних закладів, то у 1901 р. в Херсонській губернії їх налічувалося 26, із них 17 гімназій та 9 реальних училищ. Гімназії в кінці XIX ст. все більш перетворюються на заклади для навчання дітей привілейованих класів, і робилося все для того, щоб не допустити до навчання в них дітей простого люду, тим більше представників національних меншин. З цією метою у 1887 р. було закрито підготовчі класи при гімназіях, а 18 червня цього року міністр освіти І.Делянов видав славнозвісний указ про “кухарчиних дітей”, відповідно до якого було заборонено приймати до гімназій “дітей візників, лакеїв, кухарів, прачок і тому подібних людей... хіба обдарованими надзвичайними здібностями”⁹. А тому, враховуючи соціальне становище молдавського населення Півдня України, можна стверджувати, що представників цієї національності в гімназіях вчилася дуже мало.

Незначна частина молдаван вчилися у вищих навчальних закладах, зокрема у трьох університетах, що знаходились на території України. Так у 1910 р. група молдавських студентів з Бессарабії та Тираспольського повіту Херсонської губернії, що навчалися у Київському університеті Святого Володимира, створили касу взаємодопомоги та, як сказано у донесенні поліції, “допускали висловлювання проти існуючого ладу”, а тому поліція встановила за ними негласний нагляд¹⁰.

Результати перепису населення 1897 р. засвідчили незначне зростання чисельності грамотних. Проілюструємо це на прикладі Балтського, Ольгопільського та Ямпільського повітів Подільської губернії. Так, на час проведення перепису грамотність серед чоловіків Балтського повіту складала 23,1%, серед жінок – 6,2%. В Ольгопільському повіті відповідно 20,6% та 5,6%, в Ямпільському 21,7% чоловіків та 5,5% жінок були писемними¹¹. Якщо прийняти до уваги, що за переписом 1897 р. в Україні 24% населення було писемним, а серед селян 20% вмели читати і писати, то молдавська національна меншина мала значно нижчий рівень писемності – близько 14,5%. Особливо високий рівень неграмотності був серед жінок. Якщо в середньому в Україні, за даними цього ж перепису, грамотними були близько 10% жінок, то серед молдаванок він складав близько 6%. Це пояснюється тим, що початкова школа для дівчаток в повітах компактного проживання молдаван була малодоступною. Так, в описі молдавського села Хрустова Ольгопільського повіту, що датується 1862 р. згадується школа, в якій в цей час вчилися 98 учнів, всі хлопчики¹². Із 3383 учнів церковно-парафіяльних шкіл Балтського повіту в 1886 р. було лише 268 дівчаток, що складало 7,9%¹³.

В кінці XIX ст. в Україні з'являються перші публічні бібліотеки. В 1912 р. в Подільській губернії таких бібліотек було п'ять, в Херсонській шість. Проте, в повітах, де проживало молдавське населення губерній, не було жодної бібліотеки, крім бібліотек навчальних закладів¹⁴.

Характеризуючи рівень медичної допомоги у повітах, де проживало молдавське населення, слід мати на увазі, що вона знаходилася у досліджуваній період у стадії становлення. В другій половині XIX ст. поступово створюється мережа лікарняних та амбулаторних закладів, яких було вкрай мало, а їх фінансування було недостатнім. Кількість жителів та територій, що припадали на одного лікаря були такими значними, що робили лікарську допомогу малоефективною.

Із трьох повітів Херсонської губернії, де проживала основна маса молдавського населення, два – Ананьївський та Єлизаветградський були найгірше забезпечені лікарською допомогою. Дещо краще становище було в Тираспольському повіті. Проте у 1913 р., у порівнянні з 1886 р., трохи покращується стан медичного обслуговування населення вищезгаданих повітів.

Зупинимось детальніше на рівні медичного обслуговування мешканців Тираспольського, Єлизаветградського та Ананьївського повітів Херсонської губернії на рубежі XIX – XX ст. Всього в Тираспольському повіті у 1895 р. було 8 лікарів та 16 фельшерів. У повіті в цей час було три лікарні – Тираспольська та Дубосарська на 22 ліжка кожна і Петрівська на 12 ліжок. На них було витрачено у цьому ж році 1622 руб. 56 коп. та п'ять амбулаторій з річним фінансуванням 2281 руб. 17 коп¹⁵. Збереглися статистичні дані про національний склад хворих, що перебували на стаціонарному лікуванні в 1895 р. в лікарнях Тираспольського повіту. Серед них українці склали 53,3%, молдавани – 19,2%, євреї – 2,6%, німці – 4,3% та росіяни – 3,3%¹⁶.

Таке ж становище із медичним обслуговуванням було і у Ананьївському повіті, де у 1898 р. працювало 10 лікарів та 19 фельшерів. В медико-санітарному огляді повіту за 1897 р., як найгостріша проблема відзначалася мізерна плата фельшерів, із-за якої багато з них залишають роботу. Тому земська влада прийняла рішення підвищити їм плату на рік до 400 руб. та виплачувати щорічно надбавку 25 руб. Число лікарняних ліжок на 100 мешканців повіту у 1897 р. коливалося від 0,6 у Степанівській волості, до 1,1 у Олександрівській. В повіті працювало дві лікарні – Ананьївська на 45 ліжок, де протягом 1897 р. лікувалось 602 хворих та Московська на 15 ліжок, де в цьому ж році лікувалось 380 хворих. Амбулаторну допомогу в повіті на 1000 жителів отримали у 1897 р. в середньому 513 чол., від 1465 хворих у м. Березівці до 27-ми у Романко-Балкській волості¹⁷.

В Єлизаветградському повіті в 1906 р. практикували 9 лікарів та 28 фельшерів та акушерів. В повіті в цей час знаходились дві лікарні – Єлизаветградська на 50 ліжок та Новоархангельська на 18 ліжок, де протягом року лікувалось 860 хворих. Амбулаторну допомогу в повіті на 1000 жителів отримали в середньому 450 чоловік. Земство Єлизаветградського повіту у своєму звіті за 1907 р. відзначало низький рівень медичного забезпечення мешканців повіту. Подібна ситуація спостерігається нами і в повітах Подільської губернії, де проживало молдавське населення. Так, у Балтському повіті у 1907 р. було 4 лікарні на 115 ліжок, працювало 11 лікарів, 35 фельшерів та 21 акушерка¹⁸.

Кількість аптек, що працювали в повітах компактного проживання молдаван була дуже мала. Проілюструємо це на прикладі Балтського, Ольгопільського та Ямпільського повітів Подільської губернії в 1896 р. Так, в Балтському повіті було 9 аптек, із них в сільській місцевості – 2, Ольгопільському – 8, в сільській місцевості лише 1. Дещо краще становище із забезпеченням ліками було у Ямпільському повіті, із 11 аптек повіту – 5 знаходилися в селах¹⁹.

На початку XX ст. медичне обслуговування населення в губерніях та повітах проживання молдавського населення дещо покращується.

Кількість лікарів в повітах Херсонської та Подільської губерній, де проживало і молдавське населення Півдня України, зросла з 47-ми у 1895 р. до 77-ми у 1913 р. Значно зросло за цей час і фінансування медичної галузі. Проте, незважаючи на зростання кількісних показників медичного обслуговування, воно продовжувало залишатись важкодоступним для широких мас сільського населення.

Даючи характеристику християнській вірі молдавської етнічної групи в Україні у визначений період, слід мати на увазі, що майже всі вони були православними, що завжди зближувало їх з українцями. Так, за переписом 1897 р. серед молдаван Подільської губернії 99,3% чоловіків та 98,4% жінок були православні християни²⁰.

Цікаву інформацію з приводу особливостей віри молдаван дослідник може знайти зокрема у "Подільських Єпархіальних відомостях" кінця XIX – початку XX ст. Зокрема в описі села Нестоїтна Балтського повіту читаємо: "Жителі в переважній більшості молдавани, завжди були православними. Молитв із них майже ніхто не знає ні молдавською, ні російською мовою²¹. Ось яку характеристику православної віри молдаван дано в описі с. Молокиш Балтського повіту в 1901 р.: "Прихожани дуже релігійні, уважні до храму. Ходять на богомілля всі, особливо жінки, які регулярно відвідують навіть Бессарабські монастирі, щоб послухати богослужіння молдавською мовою"²².

Характерною рисою віри молдаван була велика кількість язичницьких культів і традицій, що зберігалися поряд із православним християнством. Через таку обставину, як стверджує відомий дослідник В.Семенов-

Тянь-Шанський, українці називають молдаван “віруючими тринадцятої віри”. Зокрема, він проводив багато прикладів існування язичницьких пережитків серед молдаван. Всякі нещастя, бурі, загибель людей та худоби вони приписують діям злих русалок, єдиним спасінням від цього вважали часник і полин, захований за пояс або під подушку. Молдаванин перш ніж випити будь-який напій дує на нього, щоб відігнати злих духів. Язичницькі традиції активно використовувалися і при будівництві будинку, коли під фундамент клалися овечі голови, горшки із “заговореною” водою. Особливою пошаною у молдаван користуються знахарі, що часто мали вирішальний вплив на мешканців навколишніх сіл²³.

Одним із пережитків язичницького культу Юпітера є святкування молдаванами Балтського, Ольгопільського та Ямпільського повітів Подільської губернії восьми четвергів після Пасхи, і переконати їх відмовитися від цього, як стверджував священник на сторінках “Подільських Єпархальних відомостей”, в найближчий час неможливо²⁴. Пережитки язичницьких культів проявлялися і у похоронних обрядах молдаван. Так, зокрема в молдавських селах Ольгопільського та Ямпільського повітів Подільської губернії в кінці XIX – початку XX ст. в будь-яку пору року небіжчиків везли на кладовище на санях, причому ритуал пишних народних похорон вимагав використання саней, запряжених волами. В селі Бабчинцях Ямпільського повіту на роги волам одягають калачі. На похоронах молдавани готували “пом” – прибране дерево, яке несли попереду поминальної процесії. Його прибирання різне за кількістю предметів і залежить від добробуту сім’ї²⁵.

На початку XX ст. справжнім центром молдавського національно-релігійного руху в Україні став монастир православної секти інокентіївців “Рай”, що знаходився на хуторі поблизу с. Липецьке Ананьївського повіту Херсонської губернії. Секта та її монастир були засновані у 1908 році ієромонахом Балтського монастиря Інокентієм. Засновник секти Інокентій, в миру Іон Суручан, був вихідцем з Бессарабії, який ще у молодому віці прийняв сан ченця. Після перебування в кількох монастирях Бессарабії, він у 1901 р. став ченцем Балтського монастиря. Як свідчать тогочасні джерела, Інокентій виступав за спрощення церковної ієрархії та обрядів. В 1908 р. Інокентій з групою своїх прихильників покинув Балтський монастир та заснував новий поблизу с. Липецьке Ананьївського повіту. Богослужіння в монастирі велося молдавською мовою, що сприяло поширенню його впливу серед молдаван. На святкові богослужіння до монастиря приходило багато православних молдаван не тільки Херсонської, а і Подільської губерній. Після смерті Інокентія у 1911 р., секту очолили його послідовники Семен та Домініка Левізорь. Православна секта проіснувала до 1920 р., коли її монастир було закрито.

Автором знайдено багато цікавих свідчень про особливості рис характеру, що були типовими для молдавського населення. Зокрема, у дослідженні офіцера генерального штабу Російської армії А.Шмідта, що датується 1863 р. читаємо: “Склад молдаванина у багатьох рисах нагадує тип українця. Він такий же рослий, сильний, так само здатний до важкої праці, майже такий же лінивий у рухах. Риси обличчя його досить красиві і носять характер південного типу. Багатівікове іноземне його відобразилося на характері молдаванина. Він мало цікавиться суспільними інтересами. Сам розум його ніби занурений у дрімоту, хоча його розумових здібностей не можна заперечувати: гострота його розуму важка, замислувата, розум не прямий, не сильний, а хитрий та скритний. Краща риса характеру молдаван – любов до людей, готовність допомагати своїм бідним одноплемінникам і не допускати, щоб хто-небудь з них був дуже бідним, тому серед них і немає жебраків”²⁶.

В історико-статистичному описі молдавського с. Хрустова Ольгопільського повіту Подільської губернії, що був проведений у 1862 р. зокрема читаємо: “В полі на роботах молдавани люблять допомагати один одному, при обіді запрошують один одного, а тому сідають їсти разом, кладучи на загальний стіл кожен свій шматок хліба і жоден сам окремо не їсть, а якщо трапиться, що хто із них і хліба немає, то всі розділять з ним свій обід”²⁷. А ось яку характеристику дано молдаванам Південного Поділля в етнографічному збірнику 1862 р. Вони майже всі росту середнього, міцної статури, до фізичної праці здатні, швидкі і проворні, шанують і поважають старших, моральності доброї, зовнішності привабливої²⁸. До позитивних рис молдаван, для яких Україна стала другою Батьківщиною, можна віднести їх прямоту думок та вчинків, нетерпимість до підлабузництва, волелюбність та гордість.

Разом з тим, окремі дослідники відзначали і деякі негативні риси в характері молдавського населення. Така характеристика міститься, зокрема, у вищезгаданому дослідженні А.Шмідта. Він писав, що молдавани мають схильність до надмірного вживання спиртних напоїв, особливо восени, коли виробляють вино. Вся домашня робота покладена у них на жінок, які дуже працюючі. Молдаванин, пише далі дослідник, радий приймати гостей у своєму домі, та й сам любить ходити в гості. На виховання дітей батько звертає мало уваги, порядок і чистота у молдавській хаті може служити прикладом для українців і росіян, вважає автор. Молдавани суворо дотримуються правил платити взаємністю – якщо вони у когось були в гостях, то обов’язково їх запросять до себе.

Їх сімейний побут, як свідчать джерела того часу, носив патріархальний характер, що проявлялося у повній залежності жінки від чоловіка та у повному пануванні старших над молодшими членами родини. Молдавани унаслідували рабський погляд на жінок від багатівікового турецького панування. В молдавських сім’ях все по господарству роблять разом, а домашня робота покладена лише на жінок. Молдаванки

характеризуються працьовитістю, чесністю, вони завжди були вірними дружинами, що вміло ведуть господарство. Вихованням дітей у сім'ї переважно займається мати. Варто також відзначити і те, що розлучень і сімейних розладів у молдаван відбувалося значно менше ніж в українців, що пояснювалось, переважно, поведінкою жінок, які в більшості випадків корилися долі, якою б важкою вона не була.

Зупинимось коротко на характеристиці окремих елементів побуту молдавського народу Півдня України у досліджуваній період.

Цікаву інформацію про житло молдаван України містить опис Щербанівської волості Єлизаветградського повіту, складений у 1891 р. Там, зокрема, знаходимо, що хати молдаван волості схожі до житла східного типу, в яких навіть не прийнято варити їжу, для цього у дворі будувалося окреме приміщення. Перевага такої хати, читаємо у дослідженні, у її чистоті та просторності. Пічки в ній топляться із сіней, в хаті немає лежанок, що відрізняє їх від помешкання українців. Складається житло молдаван, як правило із двох половин – одна для постійного проживання сім'ї, інша – прибрана світлиця, в якій приймають гостей та влаштовують гуляння. Прикрашають світлицю однаково: при вході до неї знаходиться мисник-шафа з посудом, біля стіни прибране ліжко. На вікнах – занавіски. У передньому куті ікони, де зображено Ісуса Христа, Святих Миколу, Юрія та ін. Як правило ікони оздоблюються рушниками. На стінах у багатьох помешканнях молдаван розміщуються картини, переважно зображення війн, героїв, таких як Скобелев, Гурко та ін. Трапляються також і картини із зображенням страшного суду. Стіни в хатах завішані килимами, ними ж застилають канапки, столи та скрині, а у багатих селян прибрано килимами і підлогу. Внутрішні та зовнішні стіни їхніх хат декілька раз на рік вимащуються вапном або білою глиною, крім цього молдавани люблять розписувати своє житло зовні. У їх поселеннях майже всі помешкання розписані рослинним та геометричним орнаментом у вигляді кола, трикутників, ламаних та кривих ліній²⁹.

Молдавани Півдня України будували стіни хати переважно з вапняку, двері, вікна та дахи виготовлялися із дерева, дах покривали соломною або очеретом. Побудова хати в середньому обходилась у 200 – 300 руб. Крім хати у молдавському господарстві важливу роль відігравала комора, там зберігалися діжки для зерна, борошна, реманент, упряж для коней. Конюшня та хлів, як правило, були під одним дахом. Біля дому будувался кам'яний погріб. Двори обгороджувалися кам'яними мурами і займали площу в середньому 50 сажень (сажень – 2,1 метра) довжини та 30 сажень ширини.

Національні особливості молдаван України знаходили свій вияв і у харчуванні. Народною стравою вважалася мамалига, яка із сиром, маслом та молоком – була для них найкращою стравою. Любили молдавани і голубці, які готували із яловичини, або овечого фаршу, рису, або пшона, завернуті в виноградний, або капустияний листок. Вживали також відварену квасолю, суп з чечевиці з яловичиною або бараниною, млинці, що приготуються з прісного пшеничного тіста з начинкою гарбуза або сиру. Молдавани споживали також різноманітні молочні продукти, серед них важливе місце займала бринза. Їжу молдавани запивали бражкою, яку приготувляли із просяного борошна. Продукти для приготування їжі вони зберігали у прибудові, що розміщується, як правило, позаду хати. Посуд молдавани в більшості випадків виготовляли з глини – горшки, макітри, миски, чашки та ін.

Національним колоритом відзначався і одяг молдаван України. Влітку чоловіки одягали полотняну сорочку, підперезану поясом та свиту, шаровари, лапті і солом'яний капелюх. Зимою – кожух, чоботи та шапку. У свята молдавські чоловіки одягали чоботи з високими каблуками, сині шаровари та кольоровий кафтан. Одяг молдавського пастуха значно простіший – чорна овеча шапка, білий кафтан, перев'язаний широким ремінцем, поверх якого одягали сирій халат з накидкою. Жіночий одяг молдаванок складався із сорочки з вишитими рукавами, поверх неї одягали вовняну запаску, вишиту шовковими нитками та вовняний кольоровий корсет-безрукавку. На голову одягали очіпок, шию прикрашали дерев'яним намистом. На лобі молдаванки люблять пов'язувати різнокольорові стрічки, іноді з монетами. Дівчата заплітають своє волосся в багато кіс, жінки покривають голову хусткою. У святкові дні одягають сукні з поясом, жилетку з хутром по краях, чоботи із червоної або жовтої шкіри та багато намиста, інколи із монет³⁰.

В кінці XIX – на початку XX ст. руйнуються народні традиції молдаван. В цей час національне вбрання все більше витісняється міським одягом. Фабричні тканини і готові вироби проникають у молдавське село і успішно конкурують з домотканим одягом. Приходить в занепад і така стара галузь молдавського ремесла, як килимарство. У килимовий малюнок проникають мотиви, запозичені селянами із дешевої друкованої продукції, особливо з листівок та етикеток. Натуральні фарбники замінюються штучними, спрощується малюнок узору. Те ж відбувається із керамікою, меблями та домашніми речами³¹.

Таким чином, оцінюючи рівень етнокультурного становища молдавської національної меншини у досліджуваній період, варто відзначити, що він мав свою специфіку і особливості розвитку. Це зумовлювалось двома обставинами: активною політикою русифікації національних меншин Півдня України, яку проводила Російська імперія, а також соціальним становищем молдавського населення, яке було переважно селянським. Все це привело до того, що на рубежі XIX – XX ст. близько 90% молдаван були неписьменними. Молдавани Півдня України не мали в цей час жодної школи з молдавською мовою навчання. Медичне обслуговування в губерніях та повітах їх проживання хоч і дещо покращилося, все ж залишалося малодоступним для широких селянських мас. Проте, і в таких складних умовах, молдавська етнічна

меншина Півдня України зуміла зберегти свою національну самобутність, мову, культуру, традиції та обряди.

¹Сборник Херсонского земства. – Херсон, 1890. – № 2. – С. 162 – 164.

²Державний архів Одеської області. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 158. – Арк. 47 зв.

³Сборник Херсонского земства. – Херсон. – 1913. – № 4. – С. 73 – 74.

⁴Обзор Подольской губернии за 1909 г. – С. 134 – 135.

⁵Краткий обзор народного образования Херсонской губернии за 1906 г. – Херсон, 1908. – С. 12.

⁶Там само. – С. 73.

⁷Начальное образование в Подольской губернии в 1908 – 1909 гг. – С.11.

⁸Державний архів Херсонської області (далі ДАХО). – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 90. – Арк. 7 – 8.

⁹ДАХО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 14 – 16.

¹⁰Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 15.

¹¹Первая всеобщая перепись населения Российской империи – 1897 г. Т. XXXII. Подольская губерния. – СПб., 1904. – С. 17, 26, 32.

¹²Историко-статистическое описание с. Хрустовой Ольгопольского уезда Подольской епархии // Подольское епархиальные ведомости (далі ПЕВ). – 1862. – № 16. – С. 528 – 529.

¹³Обзор Подольской губернии за 1886 г. – С. 120.

¹⁴Обзор Подольской губернии за 1912 г. – Кам.-Под., 1913. – С. 171.

Обзор Херсонской губернии за 1912 г. – Херсон, 1913. – С. 159.

¹⁵ДАХО. – Ф. 5. – Оп.1. – Спр. 226. – Арк. 64.

¹⁶Там само. – Спр. 229. – Арк. 6 – 7.

¹⁷Медико-санитарный обзор по Ананьевскому уезду Херсонской губернии за 1897 г. – Ананьев, 1898. – С. 4.

¹⁸Обзор Подольской губернии за 1908 г. – Кам.-Под., 1909. – С. 21 – 22.

¹⁹Кам'янець-Подільський міський державний архів (далі КПДА). – Ф. 233. – Оп. 1. – Спр. 64. – Арк. 12 – 13.

²⁰Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897г. Подольская губерния. – С. VI.

²¹Историко-статическое описание с. Нестоитной Балтского уезда // Подольские епархиальные ведомости. – 1870. – № 12. – С. 323.

²²Державний архів Вінницької області (далі ДАВО). – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 16 – 17.

²³Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Настольная и дорожная книга. Под ред. И.П.Семенова-Тянь-Шанского. – СПб., 1910. – Т.14. – С. 204.

²⁴Несколько слов о причине празднования молдаванами восьми четвергов после Пасхи // Подольские епархиальные ведомости. – 1910. – № 20. – С. 461 – 463.

²⁵ДАВО. – Ф. 363. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 43, 43 зв.

²⁶Шмидт А.А. Херсонская губерния. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. – СПб., 1863. – Т. 24. – С. 507 – 508.

²⁷Историко-статистическое описание с. Хрустовой Ольгопольского уезда Подольской епархии // Подольское епархиальные ведомости. – 1862. – №16. – С. 527.

²⁸Мартыновский В. Черты нравов молдаван бывшего пятого округа Подольского военного поселения. В кн. Этнографический сборник. – 1862. – № 5. – С. 49.

²⁹Бабенко В.А. Из этнографических наблюдений в Екатеринославской губернии // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1905. – Т. 16. – С. 340.

³⁰Историко-статистическое описание с. Кетросы Ольгопольского уезда Подольской епархии // Подольское епархиальные ведомости. – 1889. – № 6. – С. 207.

³¹Кустарные промыслы Подольской губернии. – Кам.-Под., 1916. – С. 281.